

**“ZIRKDOSHLAR OILASI: SISTEMATIKA, O'ZIGA XOS
BELGILARI, ASOSIY VAKILLARI VA ULARNING XALQ
XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI”**

Qo'ldasheva Karimaxon

ADPI Biologiya yo'nalishi 202-guruh talabasi.

Abstract: This thesis presents the taxonomic position, distinctive morphological characteristics, main representatives, and economic importance of the Apiaceae (Umbelliferae) family. Special attention is given to widely used plants such as carrot, parsley, coriander, and cumin, which are used in food, medicine, and as spices.

Аннотация: В данной работе рассмотрены систематическое положение, морфологические особенности, основные представители и народнохозяйственное значение семейства зонтичных (Apiaceae). Особое внимание уделено таким широко используемым видам, как морковь, петрушка, кориандр и зира, применяемым в питании, медицине и в качестве приправ.

Keywords: Apiaceae family, taxonomy, morphological characteristics, carrot, parsley, coriander, cumin, medicinal plants, economic importance.

Ключевые слова: Семейство зонтичных, систематика, морфологические признаки, морковь, петрушка, кориандр, зира, лекарственные растения, народное хозяйство.

O'simliklar dunyosi turli xil oilalar va turlar bilan boy bo'lib, ularning har biri tabiatda muhim o'rin egallaydi. Shu jumladan, zirkdoshlar oilasi (Apiaceae) ham ekologik va iqtisodiy jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lgan o'simliklar guruhidir. Ushbu oilaga mansub o'simliklar o'ziga xos tuzilishi, kimyoviy tarkibi va inson hayotidagi ko'plab foydali xususiyatlari bilan ajralib turadi. Zirkdoshlar orasida oziq-ovqat, dorivor va ziravor sifatida qo'llaniladigan ko'plab mashhur

turlar mavjud bo'lib, ular xalq xo'jaligida keng foydalaniladi. Zirkdoshlar oilasi (lotincha: Apiaceae yoki Umbelliferae) — ikki pallali o'simliklar sinfiga mansub bo'lib, gulqo'rg'onlilar tartibiga kiradi. Ushbu oilaga taxminan 3000 dan ortiq tur va 450 dan ortiq urug' kiradi. Ularning aksariyati o't o'simliklar bo'lsa-da, kam sonli buta yoki yarim buta shaklidagilari ham mavjud. Zirkdoshlar oilasi vakillari quyidagi morfologik xususiyatlari bilan ajralib turadi: Poyasi ko'pincha bo'sh (ichkari bo'shliqli), silindrsimon va tikkadir. Barglari murakkab, patsimon yoki parrakli, novda asosida ba'zan yelpig'ichsimon ko'kimtir band bo'ladi. Gullari mayda, ko'pincha oq, sariq yoki pushti rangda bo'lib, murakkab soyagul (zontik) to'pgullarini hosil qiladi. Mevasi ikki urug'chali, ko'pincha ikki bo'lakli yassi yoki yumaloq shaklda bo'ladi. Har bir bo'lakda efir moyi saqlovchi kanalchalar bo'ladi.

Zirkdoshlar oilasiga ko'plab inson uchun foydali turlar kiradi. Ularning ayrimlari: Sabzi (*Daucus carota*) — sabzavot sifatida yetishtiriladi. Petrushka (maydanoz, *Petroselinum crispum*) — ziravor va bezak sifatida ishlatiladi. Kashnich (*Coriandrum sativum*) — urug'i va barglari ziravor sifatida qadrlanadi. Dill (*Anethum graveolens*) — nafaqat taomlarga qo'shiladi, balki dorivor xususiyatga ham ega. Zira (*Cuminum cyminum*), karavay (*Carum carvi*), fenxel (*Foeniculum vulgare*) kabi boshqa ko'plab turlar. Zirkdoshlar oilasiga mansub o'simliklarning xalq xo'jaligidagi ahamiyati nihoyatda katta: Oziq-ovqat sanoatida: ko'plab turlari sabzavot yoki ziravor sifatida iste'mol qilinadi. Farmatsevtika va xalq tabobatida: efir moylari va boshqa biologik faol moddalari dorivor vosita sifatida ishlatiladi. Kosmetologiyada: ayrim vakillarining moylari va ekstraktlari parfyumeriya mahsulotlarida qo'llaniladi. Asalarichilikda: gullari nektarga boy bo'lib, asalari uchun muhim ozuqa manbai hisoblanadi. Zirkdoshlar oilasiga mansub o'simliklar asosan mo'tadil iqlim zonasida, ba'zida esa subtropik va tropik hududlarda ham o'sadi. Ular ochiq dalalarda, tog' etaklarida, yo'l chetlarida, bo'z yerlar va o'rmon chekkalarida uchraydi. Aksariyati yorug'likni yaxshi ko'radi, shuningdek, unumdor, namlikni saqlab turuvchi tuproqlarda yaxshi rivojlanadi. Zirkdoshlar vakillarining asosiy iqtisodiy qiymati ularning efir moylari bilan bog'liq. Meva va barglarida to'plangan efir moylari tibbiyotda, atir-upa sanoatida, oziq-ovqat sanoatida keng

qo'llaniladi. Masalan: Dill (ukrop) moyi — hazmni yaxshilovchi vosita sifatida. Fenkhel — bolalar gazni haydash uchun dori tarkibida ishlatiladi. Kashnich — og'iz hidini yo'qotuvchi va ishtahani ochuvchi xususiyatga ega. Zira — antiseptik va og'riq qoldiruvchi ta'sirga ega. Zirkdoshlar oilasining ko'plab turlari dehqonchilikda asosiy ekinlar qatoriga kiradi. Ayniqsa, sabzi keng ekiladi va uzoq muddatli saqlash imkoniyatiga ega. Petrushka va ukrop esa tez o'suvchi, vitaminlarga boy bo'lib, bir necha hosil olish mumkin. Shuningdek, bu o'simliklar boshqa ekinlar bilan almashlab ekishda ham foydalidir, chunki ular ayrim zararli hasharotlarni uzoq tutadi. Xalq tabobatida zirkdoshlar oilasi o'simliklari qadimdan qo'llanilgan. Ulardan tayyorlangan damlamalar va sharbatlar ko'p hollarda quyidagi holatlarda ishlatilgan: Oshqozon-ichak faoliyatini yaxshilash; Shamollashda yo'talni yengillashtirish; Qon bosimini tushirish yoki oshirishda muvozanat saqlash; Ichki yallig'lanishlarga qarshi vosita sifatida. Masalan, karavay mevalari shamollashga qarshi choy tarkibida, kashnich esa asab tizimini tinchlantiruvchi vosita sifatida mashhur.

Xulosa: Zirkdoshlar oilasi (Apiaceae) — o'zining xilma-xil vakillari, morfologik tuzilishi va inson hayotidagi ko'p qirrali foydali xususiyatlari bilan biologiya va qishloq xo'jaligi sohalarida muhim o'rin egallaydi. Ushbu oilaga kiruvchi o'simliklar oziq-ovqat, dorivor, parfyumeriya, xalq tabobati va asalarichilik sohalarida keng qo'llaniladi. Ularning ko'pchiligi efir moylariga boy bo'lib, bu ularni iqtisodiy jihatdan juda qadrlashga sabab bo'ladi. Sabzi, petrushka, ukrop, kashnich, zira kabi asosiy vakillar kundalik hayotimizda keng foydalaniladi. Ularning tarkibidagi biologik faol moddalarning sog'liq uchun foydaliligi ilmiy jihatdan ham isbotlangan. Bundan tashqari, ushbu oilaga mansub o'simliklar ekologik jihatdan ham muhim bo'lib, tuproq unumdorligini oshiradi va ba'zi zararkunandalarga qarshi tabiiy himoya vositasi bo'la oladi. Shu sababli, zirkdoshlar oilasini o'rganish, ularning xossalarini chuqur tahlil qilish va amaliyotga joriy etish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov A., Egamberdiyev A. O'simliklar sistematikasi. – Toshkent:

O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.

2. Xasanov U.X. Botanika (Oliy o'quv yurtlari uchun darslik). – Toshkent: “O'qituvchi”, 2018.

3. Sharipova N., Oripova R. Dorivor o'simliklar. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020.

4. Qodirova M., Mahmudova D. O'simlikshunoslik asoslari. – Samarqand: Samarqand Qishloq xo'jalik instituti nashriyoti, 2017.

5. Flora of Uzbekistan (Online database) – <http://flora.uz>

6. The Plant List – A working list of all plant species. <http://www.theplantlist.org>

7. Mo'minov N., Abdullayev X. Biologiya asoslari. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2021.